

ਮੇਲ ਹੀ ਬੰਧ ਹੈ । ਕਸ਼ਾਏ ਆਦਿ ਦੇ ਪੁਦਗਲਾਂ ਦਾ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਸੰਬਧਿਤ ਹੋਣਾ ਬਧ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਦੁਧ ਪਾਣੀ ਇਕ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਨ । ਠੀਕ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਤਮਾ ਤੇ ਕਰਮ ਬੰਧ ਤੱਤਵ ਕਾਰਣ ਇਕਠੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਬੰਧ ਕਾਰਣ ਹੀ ਮਨੁਖ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚਕਰ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਟੋਲਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ (ਕਰਮ) ਪੁਦਗਲ ਦਰਵ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵਿਚ ਨੁਸ ਨੁਸ ਕੇ ਭਰੇ ਪਏ ਹੈ ਇਸਨੂੰ ਜੈਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਕਰਮ ਵਰਗਨਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ਇਹ ਕਰਮ ਵਰਗਨਾ ਦੇ ਪੁਦਗਲ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਮੋਹ ਰੁਪ ਚਿਕਨਾਰਟ ਕਾਰਣ ਆਤਮ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚਿਪਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਬੰਧ ਤੱਤਵ ਦੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ਹਨ

ਬੰਧ ਸੁਭ ਅਤੇ ਅਸੁਭ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਬੰਧ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਅੱਠ ਕਰਮ ਹਨ ।

- (1) ਗਿਆਨ ਵਰਨੀਆ (2) ਦਰਸ਼ਨਾ ਵਰਨੀਆਂ (3) ਵੇਦਨੀਆ (4) ਮੋਹਨੀਆਂ (5) ਆਯੂਸ਼ (6) ਨਾਮ (7) ਗੋਤਰ (8) ਅੰਤਰਾਏ (ਵੇਖੋ ਕਰਮਵਾਦ)

ਕਰਮ ਬੰਧ ਦੇ ਕਾਰਣ

- 1) ਮਿਥਿਆਤਵ 2) ਅਵਿਰਤਿ 3) ਪ੍ਰਮਾਦ 4) ਕਸ਼ਾਏ 5) ਯੋਗ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ 4 ਕਰਮ ਦੇ ਭੇਦ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਢਕਦੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਾਤੀ ਕਰਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਬਾਕੀ 4 ਕਰਮ ਅਘਾਤੀ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ।

ਕਰਮ ਦੇ ਫਲ ਪੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਬੰਧ ਹੈ । ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪੁੰਨ ਤੇ ਪਾਪ ਹੈ । ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਬੰਧ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਬੰਧ, 3 ਯੋਗ (ਮਨ, ਵਚਨ ਤੇ ਸਰੀਰ) ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ, ਅਨੁਭਾਗ ਕਸ਼ਾਏ ਕਾਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

- 1) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਬੰਧ :—ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਧਨਾਂ ।

- 2) ਸਥਿਤੀ :—ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋਣਾ ।

- 3) ਅਨੁਭਾਗ :—ਕਰਮ ਦੇ ਫਲ ਦੀ ਤੇਜੀ ਜਾਂ ਕਮੀ ਸੁਭ ਜਾਂ ਅਸੁਭ ਰਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪਤਾ ਲਗਣਾ ।

- 4) ਪ੍ਰਦੇਸ਼ :—ਕਰਮ ਪੁਦਗਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਜਾਣਾਂ ।

9 ਮੋਕਸ਼

ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਆਖਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਜਨਮ, ਜਰਾ, ਦੁੱਖ ਤੱਤਵ ਤੋਂ ਛੁਟਕੇ ਮੋਕਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਜਦ ਤਕ ਸਰੀਰ ਹੈ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਕਰਮਾਂ

ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਕੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਸੁਧ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੁਧ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੇ ਧੂਲ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ। ਠੀਕ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪੁਦਗਲ ਦੀ ਧੂਲ ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਈ ਹੈ।

ਜਦ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਟੁਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸੁਧ ਨਿੱਤ, ਅਜ਼ਰ, ਅਮਰ ਤੇ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਸਵਰੂਪ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਦ ਰਾਗ ਦੇਵ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਵੀਤਰਾਗੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਮੌਕਸ਼ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੀ ਆਤਮਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਉਪਮਾ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਿਮੋਕਸ਼ ਸਮੇਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੌਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਚਾਰ ਉਪਾਅ ਹਨ। (1) ਗਿਆਨ (2) ਦਰਸ਼ਨ (3) ਚਾਰਿੱਤਰ (4) ਤੱਪ

ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਸੁਧ ਤੱਤਵਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਤੱਤਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਚਾਰਿੱਤਰ (ਅਮਲ ਰਾਹੀਂ) ਰਾਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। (4) ਤਪ ਰਾਹੀਂ ਬੰਧਨ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਿਧ, ਬੁੱਧ ਤੇ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵ ਅਰਿਹੰਤ ਤੇ ਸਰਵੱਗ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਮੌਕਸ਼ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਮੌਕਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ, ਕੁਲ, ਫਿਰਕੇ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਆਤਮਾ ਦੀ ਕਰਮ ਬੰਧ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਮੌਕਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ।

ਜੀਵ

ਵਰਗਨਾ

ਵਰਗਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਖਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਰਗਨਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਇਕ ਹੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪੁਦਗਲ ਸਕੰਧ ਦਾ ਸਮੂਹ। ਉਂਝ ਇਹ ਵਰਗਨਾ ਅਸੰਖ ਹਨ। ਪਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ 8 ਹਨ। ਪਹਿਲੀ 5 ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਿਰਮਾਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਮਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹਨ।

(1) ਅੰਦਾਰਇਕ ਵਰਗਨਾ (2) ਬੈਕਰਿਆ ਵਰਗਨਾ (3) ਅਹਾਰਕ ਵਰਗਨਾ

(4) ਤੇਜਸ ਵਰਗਨਾ (5) ਕਾਰਮਨ ਵਰਗਨਾ [6] ਸ਼ਵਾਸੋਸਵਾਸ ਵਰਗਨਾ [7] ਭਾਸਾ ਵਰਗਨਾ [8] ਮਨ ਵਰਗਨਾ । ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਨਾਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਕਾਰਮਨ ਵਰਗਨਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਗੋਦ ਹੈ । ਨਿਗੋਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਅਜਿਹਾ ਇਕ ਸਰੀਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਜੀਵ ਹੋਣ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਪੂਰਨ ਬਨਸਪਤੀ ਜੀਵ ਹਨ । ਇਕ ਸਰੀਰ ਇਕ ਜੀਵ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੋਕ ਬਨਸਪਤਿ ਹੈ ।

6 ਦਰਵ

ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ 6 ਦਰਵਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਵੈਸ਼ਿਸ਼ਨਕ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਲ, ਅੱਗ, ਹਵਾ, ਅਕਾਸ਼, ਦਿਸ਼ਾ, ਆਤਮਾ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤਤਵ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਜੈਨ ਧਰਮ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਸੋ ਸੁਭ-ਵਿਕ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜੈਨ ਧਰਮ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਰਖਦਾ ਹੈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ 6 ਦਰਵ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇਹ 6 ਦਰਵ ਹਨ : (1) ਧਰਮਾਸਤੀ ਕਾਇਆ (2) ਅਧਰਮਾਸਤੀ ਕਾਇਆ (3) ਅਕਾਸ਼ (4) ਕਾਲ (5) ਪੁਦਗੱਲ (6) ਜੀਵ।

ਦਰਵ-ਪਰਿਆਏ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਵਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਪਰਿਆਏ (ਅਵਸਥਾ) ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕੰਮ ਦਾ ਚਲਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਚਲਨਾ ਹੈ। ਦਰਵ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਣ ਹੋਵੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਪਰਿਆਏ ਹੋਵੇ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦਰਵ ਹੋਣ ਤੇ ਹੀ ਗੁਣ, ਪਰਿਆਏ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਸਾਥ ਰਹੇ ਉਹ ਗੁਣ ਹੈ। ਜੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਾਰ ਬਦਲਦਾ ਰਹੇ ਉਹ ਪਰਿਆਏ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਸੋਨਾ ਪੀਲਾ, ਚਮਕਦਾਰ ਤੇ ਕਠੋਰ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ। ਇਸੇ ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਤੌੜ ਕੇ ਭਿੰਨ 2 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਬਣਦੇ ਹਨ ਇਹ ਸੋਨੇ ਦੀ ਭਿੰਨ 2 ਪਰਿਆਏ ਹਨ।

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਤੇ ਪਰਿਆਏ ਹਨ। ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਰਸ਼ਨ, ਸੁਖ, ਵੀਰਜ (ਆਤਮ ਸ਼ਕਤੀ) ਹੈ। ਦੇਹਧਾਰੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਚਪਨ, ਜਵਾਨੀ, ਬਚਾਪਾ ਦੇਹਧਾਰੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪਰਿਆਏ ਹੈ।

ਪਦਾਰਥ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ ੨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਪਰਿਆਏ ਹੈ। ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਆਸ਼ਤੀਵਾਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਹੋਂਦ ਪਖੋਂ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਪਾਉਣਾ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਅਨਾਦਿਕਾਲੀਨ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਰਗੀ ਅਤੇ ਆਂਡੇ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਹਿਲਾ ਆਂਡਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਆਂਡਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਮੁਰਗੀ? ਜੇ ਆਂਡਾ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੁਰਗੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਿਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ

ਜੇ ਮੁਰਗੀ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਆਂਡੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸ਼ਿਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਕਰਮ ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਪੰਰਾ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।

ਪਰੀਆਏ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ :

ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ਉਹ ਵਿਅੰਜਨ ਪਰਿਆਏ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਘੜੇ ਦਾ ਪਰਿਆਏ ਕੁੰਭ, ਕਲਸ਼, ਗਾਗਰ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮਾ, ਜੀਵ, ਚੇਤਨ ਪ੍ਰਾਣ ਜੀਵ ਦੇ ਵਿਅੰਜਨ ਪਰਿਆਏ ਹਨ ।

ਕੇਵਲੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 6 ਦਰਵਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਹੀ ਲੋਕ ਆਖਿਆ ਹੈ । ਕਾਲ ਨੂੰ ਜੈਨ ਸਵੱਤਾਵਰ ਪ੍ਰਪੰਰਾ ਵਿਚ ਦਰਵ ਮੰਨੀਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਾਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਦਰੱਵ ਆਸਾਤੀ ਕਾਈਆ ਹੇਠ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਦਿਗੰਵਰ ਪ੍ਰਪੰਰਾ ਕਾਲ ਨੂੰ ਦਰਵ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ।

ਆਸਤੀ ਕਾਈਆ ਦਾ ਅਰਥ

ਆਸਤੀ ਕਾਈਆ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਮੂਹ । ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਦਰਵ ਦਾ ਇਕ ਅੰਸ਼ । ਧਰਮ, ਅਧਰਮ, ਅਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਜੀਵ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਟੁਟਦੇ ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਕਲਪਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਦਰਵ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਸ਼ ਭਾਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਦਗਲ ਦਾ ਸ਼ੁਧ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਹੈ । ਜੋ ਵੰਡਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਮਿਲਣਾ ਵਿਛੜਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਬੰਧ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਅਤੇ ਟੁਟਦਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿਣਾ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਇਸ ਪਖੋਂ ਪ੍ਰਦਗਲ ਦਰੱਵ ਅਨੇਕਾਂ ਹਿਸਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਸਬੰਧ ਦੇ ਜਿਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਬੰਧ ਉਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦੇਸ਼, ਸਕੰਧ ਦਾ ਭਾਗ ਹੈ । ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ ਨਾ ਹੋ ਸਕਨ ।

ਕਾਲ (ਸਮਾਂ) ਦੇ ਨਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ, ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ । ਕਾਲ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ, ਚਲਣਾ ਅਤੇ ਖਤਮ ਹੋਣਾ ਹੈ । ਕਾਲ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਕੋਈ ਸਕੰਧ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ ।

ਪੰਜ ਆਸਤੀ ਕਾਈਆ ਦਾ ਜੋ ਧਰਮ ਅਤੇ ਅਧਰਮ ਦੇ ਹਨ ਗੁਣ, ਪਰਿਆਏ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸਤੀ ਕਾਈਆ ਧਰਮ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੋ ਹੀ ਪਦਾਰਥ ਹਨ ਜੀਵ ਅਤੇ ਅਜੀਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਰੱਵਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਨਾਦਿ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਹੈ । ਇਹ ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਨੂੰ ਅਸ਼ਾਤੀ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਆਈ ਹੈ ।

ਛੇ ਦਰਵਾਂ ਦੇ ਲਛਣ

ਧਰਮ ਅਤੇ ਅਧਰਮ

ਧਰਮ ਉਹ ਦਰੱਵ ਹੈ ਜੋ ਚਲਣ ਫਿਰਣ (ਗਤੀ) ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਜੋ

ਦਰੱਵ ਰੁਕਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਧਰਮ ਹੈ। ਸਾਫ ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਖੁਦ ਚਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਜੀਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਗਲਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਧਰਮਾਸਤੀ ਕਾਈਆ ਹੈ। ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਅਧਰਮਾਸਤੀ ਕਾਈਆ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤੈਰਨ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੀ ਮਛਲੀ ਨੂੰ ਤੈਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੜ ਅਤੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀ (ਚਾਲ) ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਧਰਮ ਆਸਤੀ ਕਾਈਆ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਥੱਕੇ ਮੁਸਾਫਰ ਲਈ, ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀ ਤੰਡੀ ਛਾਂ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਤੀ ਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਜੀਵਾਂ ਤੇ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਸਥਿਰਤਾ ਵਿਚ ਅਧਰਮਾਸਤੀ ਕਾਈਆ ਸਹਾਇਕ ਹੈ।

ਅਕਾਸ਼ ਦਰਵ

ਜੋ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁੱਧ, ਚੀਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਕਾਸ਼ ਦਰਵ ਹੈ। ਅਕਾਸ਼ ਸਥਿਰ ਅਧਾਰ ਦਾ ਹੈ ਇਸਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜਮੀਨ ਆਦਿ ਹੋਰ ਅਕਾਸ਼ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਕਾਸ਼ ਅਸੀਮ ਵਿਸਥਾਰ ਵਾਲਾ ਹੈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਅਕਾਸ਼ ਸੁਤੰਤਰ ਦਰਵ ਹੈ ਦਿਸ਼ਾ ਆਦਿ ਉਸ ਦਾ ਕਾਲਪਨਿਕ ਹਿਸਾ ਹਨ। ਇਹ ਠੋਸ ਦਰਵ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਖਾਲੀ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀਪਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਕਾਸ਼ ਅੰਦਰ ਅਨੇਕਾਂ ਦਰੱਵ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਾਲ ਦਰਵ

ਕਾਲ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਵੀਤਨਾ ਜਾਂ ਵਰਤਨਾ ਹੈ। ਜੋ ਖੁਦ ਵੀਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ, ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਅਤੇ ਅਜੀਵ ਦਰਵਾਂ ਦਾ ਬੀਤਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਾਲ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਜੀਵ ਪ੍ਰਦਗਲ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਲ ਸਹਾਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਘੁਮਾਰ ਦੇ ਚੱਕੇ ਵਿਚ ਘੁਮਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਪਰ ਕਿਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਘੁੱਮ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਕਾਲ ਦੀ ਮਦਦ ਬਿਨਾਂ ਘੁੱਮ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਂ ਤਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕ ਦਰਵ ਦਾ ਦੂਸਰੇ ਦਰੱਵ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ

ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾਲ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ।

ਜਿਆਦਾ ਜਾਂ ਘਟ ਉਮਰ, ਜਵਾਨੀ, ਬੁਢਾਪਾ, ਨਵਾਂ, ਪੁਰਾਣਾ. ਸਵੇਰ, ਦੁਪਹਿਰ, ਸ਼ਾਮ ਅਤੇ ਰਾਤ ਛੋਟਾ, ਬੜਾ ਆਦਿ ਸਭ ਵਿਚ ਕਾਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੱਥ ਹੈ ।

ਜੀਵ

ਉਪਯੋਗ (ਮਤੀ ਗਿਆਨ ਆਦਿ) ਜੀਵ ਦਾ ਲਛਣ ਹੈ । ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੇਤਨ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਜੀਵ ਹੈ । ਅਸੰਖ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਪੁਦਗਲ ਦੇ ਸਮੂੰਹ ਨੂੰ ਜੀਵ ਆਸਤੀ ਕਾਇਆ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ, ਚਾਰਿਤਰ, ਵੀਰਜ ਜੀਵ ਦੇ ਸੁਭਾਵਕ ਗੁਣ ਹਨ ।

ਅਜੀਵ ਵਿਚ ਚੇਤਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਜਿਵੇਂ ਕੜਕੀ ਜਿਨੇ ਮਰਜੀ ਸੁਆਦੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਫੇਰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਕੜਕੀ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਸੁਆਦ ਦਾ ਆਨੰਦ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਦੀ । ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਜੀਵ ਜੜ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਸੁਖ, ਦੁਖ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ ।

ਜੀਵ ਦਰਵ, ਪੁਦੱਗਲ ਦਰਵ ਤੋਂ ਵੱਖ ਇਕ ਦਰਵ ਹੈ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੂਪ, ਰਸ, ਗੰਧ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕੋਈ ਸਰੀਰਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜਾਂ ਅਕਾਰ ਵੀ ਇਸ ਦਰਵ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਇਸ ਚੇਤਨ ਦਰਵ ਨੂੰ ਜੀਵ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

ਲਛਣ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ : (1) ਆਤਮਭੂਤ (2) ਅਨਾਤਮ ਰਹਿਤ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ, ਚਾਰਿੱਤਰ, ਤੱਪ, ਵੀਰਜ (ਆਤਮੀਕ ਸ਼ਕਤੀ) ਅਤੇ ਉਪਯੋਗ ਹੋਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਛਣਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਭੂਤ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ ਉਹ ਅਨਾਤਮ ਰੂਪ ਹੈ ।

ਜੀਵ ਦਾ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸਵਰੂਪ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ । (1) ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆ (2) ਤਿੰਨ ਬੱਲ (ਮਨ) ਵਚਨ ਤੇ ਸਰੀਰ (9) ਉਮਰ (10) ਸਵਾਸ਼ ਸਵਾਸ਼ (ਸਾਹ)

ਪੁਦਗਲ

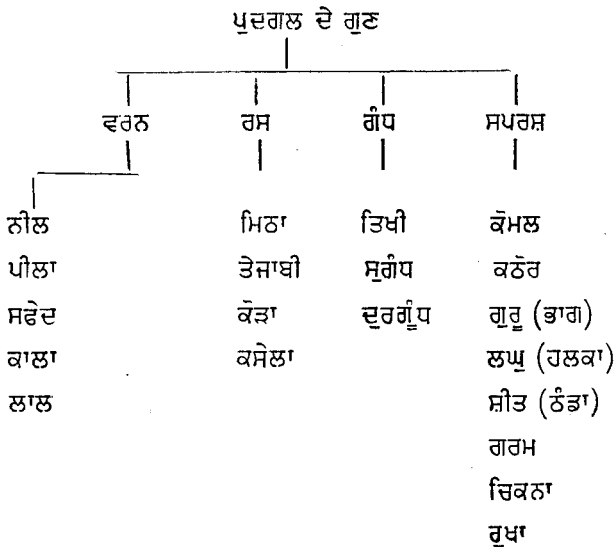
ਜੋ ਦਰਵ ਇਕੱਠਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅੱਡ ਹੋਵੇ, ਟੁਟੇ ਅਤੇ ਫੇਰ ਜੁੜੇ ਅਤੇ ਵਿਖਰ ਜਾਵੇ ਬਣੇ ਅਤੇ ਬਿਗੜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁਦਗਲ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

ਪੁਦਗਲ ਦੀ ਪਰੀਆਏ

ਪੁਦਗਲ ਵਿਚ ਵਰਨ, ਗੰਧ, ਰਸ ਅਤੇ ਸਪਰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁਰਤ (ਸ਼ਕਲ) ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਂ ਹੈ, ਉਹ ਪੁਦਗਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੁਦਗਲ ਆਸਤੀਕਾਈਆਂ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਸ਼ਬਦ, ਅੰਧਕਾਰ, ਉਧੋਤ (ਚਾਂਨਣ) ਪ੍ਰਭਾ, ਛਾਂ, ਧੱਪ, ਵਰਨ, ਗੰਧ, ਰਸ ਅਤੇ ਸਪਰਸ਼ ਪੁਦਗਲ ਦੇ ਲਛਣ ਹਨ ।

ਪੁਦਗਲ (Mattar)

ਪੁਦਗਲ ਦਰਵ ਵਿਚ 5 ਰੂਪ, 5 ਰਸ, 2 ਗੰਧ ਅਤੇ 8 ਸਪਰਸ਼ ਵਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਪੁਦਗਲ ਦੇ ਭੇਦ

ਪੁਦਗਲ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ ਇਕ ਅਣੂ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸੰਕਧਰੂਪ । ਅਗੇ ਸੰਕਧ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਪੁਦਗਲ ਦੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ਹਨ (1) ਸੰਕਧ (2) ਸੰਕਧ ਦੇਸ਼ (3) ਸੰਕਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ (4) ਪਰਮਾਣੂ । ਅਨੰਤ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੰਕਧ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਸੰਕਧ ਦਾ ਅੱਧਾ ਭਾਗ ਸੰਕਧ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਅੱਧਾ ਸੰਕਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ । ਜਿਸ ਦਾ ਹੋਰ ਭਾਗ ਨਾਂ ਹੋ ਸਕੇ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਹੈ ।

ਸੰਕਧ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ ਵਾਦਰ ਤੇ ਸੁਖਮ । ਵਾਦਰ ਅੱਖਾਂ ਆਦਿ ਇੰਦਰੀਆ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸੁਖਮ ਇੰਦਰੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਇਹ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ । ਦੋ ਅਣੂਆ ਦਾ ਇਕ ਸੰਕਧ ਬਣਦਾ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਰੁਖਾ ਅਣੂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਚਿਕਨਾ । ਇਥੇ ਚਿਕਨਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਚਿਕਨਾਹਟ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੀ ਰੁਖੇ ਦਾ ਅਰਥ ਖੁਰਦਰਾ ਹੈ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਨੇਗਟਿਵ ਅਤੇ ਪੋਜਟਿਵ ਅਰਥ ਵਿਚ ਹਨ । ਸੰਕਧ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ । ਸੰਕਧ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵਿਚ ਰੁਖਾ ਅਤੇ ਚਿਕਨਾਹਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

(1) ਵਾਦਰ ਵਾਦਰ (ਮੋਟਾ ਮੋਟਾ) ਜੋ ਸੰਕਧ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਨਾਂ ਮਿਲ ਸਕੇ ਜਿਵੇਂ ਲਕੜੀ ਆਦਿ ਠੋਸ ਪਦਾਰਥ ।

- (2) ਵਾਦਰ (ਸਬੁਲ) (ਜੋ ਛਿਨ ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਦਰਵ ਪਦਾਰਥ ਘੀ, ਦੁੱਧ, ਪਾਣੀ ।
- (3) ਵਾਦਰ ਸੁਖਮ (ਸਬੁਲ ਸੁਖਮ) ਜੋ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਵਿਖਾਈ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਾਂ ਆਵੇ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਅੰਧਕਾਰ ।
- (4) ਸੁਖਮ ਵਾਦਰ (ਸੁਖਮ ਸਬੁਲ) ਜੋ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵਿਖਾਈ ਨਾਂ ਦੇਵੇ ਪਰ ਹੋਰ ਰਸਨਾ, ਨੱਕ ਛੋਹ ਇੰਦਰੀਆ ਰਾਹੀਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਵੇਂ ਤਾਪ, ਧੁੰਨੀ, ਰਸ ਗੰਧ ਤੇ ਸ਼ਪਰਸ਼ ।
- (5) ਸੁਖਮ :—ਸੰਕਧ ਹੋਣ ਤੇ ਜੋ ਸੁਖਮ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇੰਦਰੀਆ ਰਾਹੀਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਵੇਂ ਤੇਜਸ ਤੇ ਕਾਰਮਨ (ਇੰਦਰੀਆ ਰਹਿਤ ਸਰੀਰ)
- (6) ਅਤਿਸੁਖਮ : ਕਰਮ ਵਰਗਨਾ ਤੋਂ ਵੀ ਛੋਟੇ ਦਰਵ ਅਣੂ ।

ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੀ ਉਤਪਤੀ

ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਸੁਖਮ ਵਿਭਾਗ ਰਹਿਤ ਹੈ । ਸ਼ਾਸਵਤ, ਸ਼ਬਦ ਰਹਿਤ ਤੇ ਇਕ ਹੈ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਨਿੱਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸਪਰਸ਼ ਆਦਿ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਪਰਮਾਣੂ ਕਾਰਜ ਵੀ ਹੈ ਕਾਰਣ ਵੀ । ਜਦ ਕਾਰਜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਪਚਾਰ ਪਖੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਸੱਤ ਸਵਰੂਪ ਹੈ ਧਰੋਵਯ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਉਤਪਤਿ ਨਹੀਂ । ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪੁਦਗਲ ਦਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ । ਦੋ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਮਿਲਕੇ ਸੰਕਧ ਬਣਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਸੰਕਧ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ । ਲੋਕ ਵਿਚ ਸੰਕਧ ਦੇ ਭੇਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤਿ ਵੇਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਵਿਚ ਜੀਵ ਵਾਲੇ ਕਈ ਲੱਛਣ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਇਹ ਸਰੀਰ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਰੀਰ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੈ । ਇਹ ਅਕਾਰ ਰਹਿਤ ਹੈ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਮਰਥ ਹੈ ਪਰ ਕ੍ਰਿਆ ਨੀਅਤ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪੁਦਗਲ ਨਾ ਆਪ ਗਲਦਾ ਹੈ ਨਾ ਵਿਖਰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਵਿਛੜਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਇਹ ਸਭ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਅਨੰਤ ਹਨ ਅਲੋਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਨਹੀਂ । ਲੋਕ ਵਿਚ ਸਭ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੈ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪੁਦਗਲ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਜੀਵਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਉਪਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਦਸ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੰਸਾਰ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮੁੱਕਤ ਆਤਮਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਇਸ ਪਖੋਂ ਜੀਵ ਅਨਾਤਮ ਭੂਤ ਲਛਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ ।